

HASAN ONAT'IN DÜŞÜNCE DÜNYASINDAKİ TEMEL REFERANSLARI

Hasan Onat's Main References in His Intellectual World

Cemil HAKYEMEZ*

Öz

Hasan Onat, merkezinde insanın olduğu, insanlığın ürettiği evrensel değerlerini de içerip modern dünyaya seslenebilecek yeni bir İslâm medeniyeti oluşturma gayreti içerisinde olan önemli bir İslâm âlimidir. Düşüncele-rine müracaat ettiği yazarlara her-hangi bir alana mensubiyetleri sebe-biyle bir öncelik tanımamıştır. Çıktığı bu yolda ona destek sağlayabilecek tüm kaynakları ve iz bırakan fikirle-rini, din, tarih, felsefe, psikoloji, gene-tik vb. demeden eleştirel bir yakla-şım-la kullanmıştır. Geliştirmeye çalış-tığı “İslâmî ilimlerde yeni bir usul” an-layışına uygun olarak her birini bütü-nün bir parçası olarak ilgili yere yer-leştirmeye çalışmıştır. Bunları söy-lemelerine yansıtılmaktan da sakınma-mıştır. Bu amacına ulaşmada özel-likle bilginin kaynakları, kitle psikolo-jisi ve tarih felsefesi gibi konulara bir hayli ağırlık vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, İslâm Mezhepleri Tarihi, Varoluşsal Boşluk, Yeni bir İslâm Medeniyeti, Bilgi Felsefesi

Abstract

Hasan Onat is an important Islamic scholar who strives to create a new Is-lamic civilization that includes huma-nity at its center and can address the modern world, including the universal values produced by humanity. He did not prioritize any field among the aut-hors whose thoughts he consulted. All the resources that can support him on this path and the ideas of thinkers that leave their mark, religion, history, phi-losophy, psychology, genetics, etc. bro-ught it together with a critical appro-ach. Following the understanding of “a new method in Islamic sciences” that he tried to develop, he tried to place each of them as a part of the whole. He did not refrain from reflecting these on his discourse. In reaching this goal, he gave great importance to subjects such as the sources of knowledge, mass psychology, and the philosophy of his-tory.

Key Words: Hasan Onat, History of Is-lamic Sects, Existential Vacuum, A New Islamic Civilization, Philosophy of Information.

* Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhep-leri Tarihi Öğretim Üyesi, Çorum/Türkiye /e-posta: [cemilhakyemez@hi-tit.edu.tr](mailto:cemilhakyemez@hitit.edu.tr) /ORCID ID: 0000-0002-0525-1293

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
06.05.2021	21.06.2021	30.06.2021

GİRİŞ

Prof. Dr. Hasan Onat, her bir yazımın yeni bir inşa olduğunu sık sık ifade ederdi. Bizler de tarihin sandalyesine onu oturttuk ve burada yeni bir Hasan Onat inşa etmeye çalışıyoruz. Öğrencileri olarak onun fikirleriyle ilgilenmemizde ve onları yazıya dökmemizdeki temel amacımız, gelecek nesiller için literatüre ve tarihe bir not düşmektir. İleride Hasan Onat'ı tanımak isteyenler, kendi yazı ve konferansları dışında, onu yakından tanıyan bizlerin görüşlerine de elbette müracaat edecektir.

Hasan Onat, düşünceleri net, sabitesi ise oldukça az bir mütefekkir olarak, araştırmaları neticesinde bazı fikirleri sürekli geliştirmekteydi. Olay, olgu ve kişilerle ilgili kanaatlerinde de çok yönlülük esasına göre değerlendirmelerde bulunmaktaydı. Bu yüzden onun, kendisiyle ilgili mutlak bir tanımlama yapmadığını biliyor, yapma düşüncesinin de olduğunu zannetmiyorum. Ancak bizler onu tam anlamıyla tanımlayamasak da sürekli kullanmayı sevdiği "körün fili tarifi" benzetmesini de dikkate alarak onu olabildiğince anlatmaya çalışacağız.

Hasan Onat'ı bilmek, tanımak ve anlatmak sadece biz öğrencilerinin vefasından kaynaklanan bir çaba olarak düşünülmemelidir. Aksine, bir ilim adamının hayatının ve fikirlerinin incelenmesi, onun yaşadığı dönemin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Özellikle de modernleşmeden bilgi çağına geçtiğimiz böyle karışık bir dönemde zamanın zihin yapısı ve değişimi üzerinde kafa yoran bir Müslüman mütefekkirin ele alınması ayrıca kayda değer bir husustur.

Bütün gayesi ilahiyat alanını bilimin içerisinde tutup gelecek nesillere sağlıklı bir İslâm inancı miras bırakabilmek olan Onat'ın fikirlerinin tartışılmasının, bilimle din arasındaki kanalın canlı kalması açısından da hayati bir önemi haiz olduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden onu ve onun gibileri konuşmak, içerisinde geleceğin ilahiyatının nasıl olacağıyla ilgili çok önemli veriler barındırmaktadır.

İnsanın çok boyutlu bir varlık olduğu gerçeği, Hasan Onat ismi söz konusu olduğunda hemen akla gelen bir husustur. Onun gençliğinden itibaren klasik ilahiyat çalışmaları yanında edebiyat, felsefe, tarih felsefesi, bilgi felsefesi gibi alanlarla genişleyen ve genetik bilimi ve yapay zekâ konusuna kadar uzanan geniş bir çalışma alanı vardı.

Hasan Onat'ın en dikkat çeken söylemi "İslâm ortak paydası" idi. Ancak bunu tipik İslâmcı bir söylem olarak değerlendirmemek gerekir. Çünkü Onat'ın kullanmış olduğu dil her ne kadar postmodern çağrışımlar yapsa da hep inşacı olmuştur ve bu anlamda da oldukça başarılı sayılmaktadır.¹

İslâm ortak paydası dışında, Hasan Onat'ın günümüz sorunlarıyla ilgili çözümlerinde Hanefilik ve Maturidiliğe yapmış olduğu referansların çokluğu da oldukça dikkat çekicidir. Ancak bunu asla bir kimlik veya mutlaklık olarak düşünmemiştir. Hatta tanıdığım kadarıyla kendisini belli bir kalıp içerisinde ifade etmekten daima uzak durmuştur. Hasan Onat, bilinç ürettiği, siyasi faydacılığı aştığı ve pragmatik kullanımın sınırlarına sığmadığı için hakikatin faydalı olduğunu ifade eden Nasr Hamid Ebu Zeydin'in² tanımlamasına uygun olarak sürekli hakikat arayışı içerisindeydi. Okuduğu kitaplar, belli bir fikri temele dayalı olmayıp, bilimsellik ve kalite esasına göre tercih edilen çalışmalardı. Bir mütefekkir olarak sağcı, solcu, Marksist, ateist, İslâmcı, radikal İslâmcı, milliyetçi, Batıcı vb. farklı yönelime mensup şahısların eserlerini eleştirel bir tarzda okumakta ve onların fikirlerini analiz etmeye çalışmaktaydı.

Hasan Onat'ın öncelikle gelenekle modern bir arada harmanlamaya çalışan iyi bir ilahiyat hocası olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte geleneği din olarak gören klasik ilahiyatçı söyleme hiçbir zaman teslim olmamıştır. Hâlbuki genelde ilahiyatçılar, kendi İslâm algılarını yegâne gerçek din olarak gören ve bunu da "İslâm'a göre", "Kur'an'a göre" gibi kategorik cümlelerle ifade eden bir söyleme sahiplerdir.³ Nitekim Onat, bir ilahiyatçı için geleneğin çok iyi bilinmesi gerektiğini olmazsa olmaz bir durum olarak görmekte birlikte "gelecek"le "din"i özellikle özdeşleştirmeyip ayrı tutmaya çalışmaktaydı.

¹ İslâmcı söylem, onun zihinsel yapısının aksine, inşacı olmaktan ziyade savunmacı bir yapıya sahiptir. Hatta bazı durumlarda bu söylem kendini taklitten kurtaramayıp, dönemin havasına göre kimi zaman pozitivist, kimi zaman sosyalist-Marksist, hâlihazırda da postmodern bir dil kullanmaktadır. İsmail Kara, "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not", *İslâmiyat*, 4/4 (2001), 53.

² Nasr Hamid Ebu Zeyd, *Söylem ve Yorum*, çev. Muhammed Coşkun, (İstanbul: Mana Yayınları, 2015), 24.

³ Ali Bardakoğlu, "İlahiyatçıların Din Söylemi", *İslâmiyat*, 4/4 (2001), 65, 67.

Yazı ve konferanslarında bu hususa fazlasıyla yer vererek sürekli bunun mücadelesi içinde olmuştur.

Metinler söylemle, söylem de benzerleriyle etkileşime geçerek bağlı olduğu genel söylemi ve bu şekilde söylem de metnin bağlamını oluşturur. Bu sebeple her söylem, ancak kendi dönemine ait diğer söylemlerle anlaşılabilir.⁴ Hasan Onat'ın söylemini ve referanslarını oluşturan metinler, mensubu olduğu geleneğin ürünüdür. Onun dayanaklarından veya istifade ettiği kaynakların hepsinden burada bahsetmemiz elbette mümkün değildir. Bunlar arasında pek çok erken dönem çalışması da bulunmaktadır. Amacımız onun dine, hayata, topluma ve bilime bakışını belirleyen zihni yapısının kodlarını çözmeye çalışmaktır. Zaten bunların bir kısmını çalışmalarının referanslarında görebiliyoruz. Ayrıca, isminden bahsetmemekle birlikte çalışmalarının satır aralarında işaret ettiği bazı düşünürlere ve onların fikirlerine de dikkat çekmeye çalışacağız.

Hasan Onat'ın, İslâm Mezhepleri Tarihi anabilim dalı kürsüsünün bir hocası olarak sırasıyla Yusuf Ziya Yörükkan, Muhammed et-Tancı⁵ ve Ethem Ruhi Fığlalı'dan tevarüs etmiş olduğu geleneği temsil ettiğini özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Hayata, dine, bilime ve özelde de İslâm mezheplerine bakışında bu geleneğin, özellikle de hocası Ethem Ruhi Fığlalı'nın çok büyük etkisi olmuştur. O, Fığlalı hoca'nın asistan olarak niçin kendisini tercih ettiğinin farkındaydı ve tüm akademik hayatında buna layık olduğunu en iyi şekilde göstermeye çalışmıştır. Hocasının danışmanlığı ve rehberliğinde *Emeviler Devri Şii Hareketleri*⁶ üzerine yapmış olduğu doktora tezi, alandaki diğer tezlere güzel bir model oluşturmuştur. Nitekim nitelikli bir ilahiyat eğitimi sürecinin ardından Batı'ya giderek orada edindiği tecrübesini İslâm Mezhepleri alanına taşıyıp yeni bir bakış açısı kazandıran Ethem Ruhi Fığlalı, son dönem ilahiyat akademiasının duayen

⁴ Betül Çotuksöken, *Felsefe: Özne-Söylem*, (İstanbul: Notos Kitap, 2013), 210.

⁵ Hasan Onat'ın Muhammed et-Tancı ile ilgili görüşleri için bkz. "Muhammed b. Tavî et-Tancı'nin Mezhepler Tarihçiliği", *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancı Sempozyumu*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 281-313.

⁶ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993).

hocalarından kabul edilmiştir. Onun İzmir'e gitmesinden sonra bayrağı devralan Hasan Onat bu çizgiyi geliştirerek devam ettirmiştir.

Hasan Onat, mensubu olduğu bu geleneği sadece devam ettirmekle kalmamış, yetiştirdiği öğrencileri sayesinde İslam Mezhepleri Tarihi alanının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Kendi öğrencilerine yaptırmış olduğu çok önemli çalışmalar da aynı zamanda bu alandaki referanslarının bir parçası olmuştur. Nitekim *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* ve diğer çalışmalarında bunları görmek mümkündür. Fakat burada her birine ayrıntılı olarak değinme imkânımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte özellikle Mürcie ve Maturidilik konularında Sönmez Kutlu'nun, Mutezile konusunda Osman Aydınli ile Muharrem Akoğlu'nun, Şiilik ve Şiiliğin alt kolları ile ilgili konularda Ahmet Bağlıoğlu, Mehmet Ümit, Mehmet Atalan, Metin Bozan, Sıddık Korkmaz, Cemil Hakyemez, Yusuf Gökçalp, Muzaffer Tan, Namık Kemal Karabiber ve Ali Avcu'nun, Maturidilik konusunda Ahmet Ak'ın, Haricilik'te Orhan Ateş'in, Alevilik-Bektaşilik konularında Ömer Teber ile Doğan Kaplan'ın, Eş'arilik'te ise Mehmet Kalaycı'nın çalışmalarına sık sık müracaat ettiğini ifade edebiliriz.

Hasan Onat'la ilgili bu kısa girişin ardından, onun referansları ile ilgili çalışmamızda meseleyi en azından birkaç başlık altında ele almanın daha faydalı olduğunu düşünüyorum. Başlıklandırma yapılırken özellikle onun üzerinde yoğunlaştığı temel konular yansıtılmaya çalışılmıştır. Başlıklar içerisinde konular işlenirken ise görüşlerinden etkilendiği mütefekkilere yer verilmiştir. Söz konusu mütefekkilere bir kısmı erken dönemde, diğer bir kısmı ise yakın zamanda yaşamış olabilir veya bir kısmı halen daha hayattadır. Biz bu çalışmamızda konu merkezli bir yöntem takip ettiğimiz için genelde onlarla ilgili tam bir kronolojik bir tercihte bulunmadık. Ancak Hasan Onat'ın her bir konuyla ilgili yaklaşımı özel başlıkla içerisinde incelenirken referanslarında elbette tarihsel süreci de yansıtmaya çalıştık.

Konuya başlamadan önce öncelikle lisans ve lisansüstü eğitimini tamamladığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin akla ve bilime dayalı din anlayışının onun zihni yapılanmasında belirleyici rol oynadığını ifade etmem gerekir. Bu doğrultuda ilk olarak onun İslâm düşüncesi tarihi ile ilgili referanslarına bakmak gerekmektedir.

1. İslâm Düşünce Tarihi

İslâm düşünce tarihi, oldukça geniş bir alanı ve bu alandaki çok sayıda önemli çalışmayı kapsamaktadır. Bu konuda eser veren pek çok mütefekkir Hasan Onat'ın zihni dünyasına etki etmiştir. Bu hususta belli bir sıra belirlemek de oldukça zordur. Bununla birlikte ilk olarak Hüseyin Atay'ın isminin öne çıktığını ifade edebiliriz. Fakat onu bir sonraki başlık içerisinde değerlendirmeyi uygun görüyoruz. Bu çerçevede konunun gidişatını da dikkate alarak, yine fikirleri ve çalışmalarlarıyla kendisini etkilemiş olduğunu düşündüğümüz diğer bir hocası Mehmed Said Hatiboğlu ile başlayalım.

Mehmed Said Hatiboğlu'nun *Hilafetin Kureyşliliği* isimli kitabı, İslâm'ın ve Müslümanların din-siyaset ilişkisi, özellikle de imamet-hilafet meselelerinin anlaşılmasında Onat'ın da ufkunu açmasına vesile olan önemli çalışmalardan biridir.⁷ Söz konusu eser, 1979 yılında genişçe bir makale olarak yayınlanmıştı. Türkçe çalışmaların çok az olduğu, yabancı yayınlara ulaşma imkanının da kısıtlı olduğu bir dönemde özellikle ilahiyat araştırmaları açısından da bir hayli faydalı olmuştur. Yine bu doğrultuda, erken dönem Arap siyasi yapısıyla ilgili isabetli tespitleriyle bilinen J. Welhausen'i de anmamız gerekir. Onun Türkçeye çevrilen *İslâmîyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri* isimli kitabı, kabilecilik olgusunu vurgulaması bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Süreç ve yöntemle ilgili verdiği bilgileriyle İslâm Mezheplerini anlamada Montgomery Watt da Hasan Onat'a etki eden önemli düşünürlerdendir. Hatta onun bu anlamda tüm İslâm mezhepleri tarihçilerinin öncülerinden biri olduğunu ifade edebiliriz. Ethem Ruhi Fıçlalı'nın *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* adıyla ondan tercüme ettiği kitabı, ilk olarak 1981 yılında basılmış ve sonrasında mezhepler tarihi araştırmalarının temel referanslarından biri haline gelmiştir.

⁷ Hasan Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", *I. Kur'an Sempozyumu*, (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 420-421. Hatiboğlu'nun adı geçen eseri, Kur'an'ın bu konuda insana önemli yetkiler tanıdığı, hilafetin Kureyşliliği meselesinin de siyasi bir konu olduğunu delilleriyle ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bkz. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005).

Bu doğrultuda İslâm medeniyetini bir bütün içerisinde değerlendirmeye çalışan ve objektif yaklaşımlarıyla dikkat çeken M.G.S. Hodgson'a da işaret etmeliyiz. Oldukça kapsamlı araştırmalarıyla, yeni bir İslâm medeniyeti vurgusunda Hasan Onat'a zengin bir tarihsel arka plan sunmuştur. Zaten Hasan Onat, onun *İslâm'ın Serüveni* ismiyle ikinci kez Türkçeye çevrilen kitabına editörlük yapmıştır.

Hasan Onat'ın yeni bir İslâm anlayışı nasıl olması gerektiği sorusuna tatmin edici cevaplar bulabildiği en önemli âlimlerden biri Fazlur Rahman'dır. O, son yüzyılda Müslüman düşünürleri etkileyen en önemli mütefekkirlerin de başında gelmektedir. İslâm'ın modern çağda yaşanılır kılınabilmesi için öne sürdüğü fikirler, pek çok âlim gibi Hasan Onat'ı da etkilemiştir. Tarihselci olarak tanımlanan fikirlerinden etkilenme bir yana, onun İslâm dünyasının geleceğiyle ilgili umutlarını modern Türk eğitimine ve toplumuna bağlaması⁸ Onat tarafından gelecek adına çok önemli görülmüş ve de heyecanla paylaşılmıştır.⁹ Ayrıca, Fazlur Rahman'ın *Ana Konularıyla Kur'an* isimli kitabında "Kur'an'ın temel hedefinin Allah değil, insan ve insanın davranışları olduğu" hususundaki vurgusu, Onat'ın Kur'an'a yaklaşımını da belirleyen esaslardan biri olmuştur.¹⁰

Müslümanların bilim anlayışının dayandığı temeller üzerine ilk çalışmayı yapan ve önemli tespitlerde bulunan İbn Haldun'u da burada anmamız gerekir. İbn Haldun, Hasan Onat'ın da İslâm düşünce tarihi ve özellikle yöntem çalışmalarında üzerinde yoğunlaştığı kişidir. Onun özellikle *Mukaddime* isimli eseri, bilgi, bilim, yöntem dışında İslâm siyasi tarihinin analizi açısından çok önemli tespitler içermektedir. Onat'a göre İbn Haldun'dan sonra Cabiri'ye kadar böyle bir deneme girişimi olmamıştır.¹¹

⁸ Krş. Mehmet Saffet Sarıkaya, "Hasan Onat'ın Türk Kültürüne Katkıları", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 70.

⁹ Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 31.

¹⁰ Mesela bkz. Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 435.

¹¹ Hasan Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2017), 57-59, 64.

Cabiri'den söz açılmışken biraz da onun etkisinden bahsetmemizde fayda vardır. Cabiri'nin "dünyada yaşanan sosyo-kültürel değişimle birlikte bazı kanun ve kuralların da değişmesi gerektiği" hususunu felsefi arka plana inerek yüksek sesle ifade etmesi,¹² tüm çağdaş Müslüman düşünürler gibi Onat'ı da etkilemiş gözükmektedir.¹³ Özellikle onun Arap-İslâm kültürünü epistemoloji merkezli üçlü bir yapıyla beyan, irfan ve burhan şeklinde tasnif etmesi oldukça dikkat çekici olmuştur.¹⁴ Kanaatimizce, ideolojik tarihçilik konusunda Muhammed Arkoun'un, yine Müslümanların tarih telakkisi, bilgi ve bilim anlayışları, gelenek-din ilişkisi, geçmişle günümüz arasındaki farklılaşmalar gibi hususlarda da Muhammed Abid el-Cabiri'nin tarih felsefesiyle ilgili görüşleri Onat'ın fazlasıyla dikkate aldığı düşüncelerdir.¹⁵

Genel İslâm düşüncesiyle ilgili bu bilgilerin ardından biraz özele inerek İslâm düşüncesinin Türk yorumuyla ilgili de birkaç cümle sarf etmemiz gerekiyor. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte din konusunda toplumda yaşanan büyük değişimleri bilimsel yöntemlerle izah etmeye çalışanların başında Şerif Mardin gelmektedir. Bir sosyolog olarak Şerif Mardin'in yazdığı eserleri ilahiyat camiası içerisinde ilk dikkate alanlardan biri Hasan Onat'tır. Bu etkiyi, onun din alanındaki değişimle ilgili fikirlerinde görmek mümkündür. Ardından Kemal Karpat'ın yazdığı *Türk Demokrasisi Tarihi*, Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* gibi eserler de onun bu anlama çabasına katkı sağlayan çalışmalar olmuştur. Çok daha öncelerinde Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* isimli eserinde izah etmeye çalıştığı düşünsel değişimlerin sebepleri ve bu hususlarda yazmış olduğu şiirleri, muhtemelen Hasan Onat'ın ilk okuduğu eser-

¹² Muhammed Abid el-Cabiri, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, çev. Ali İhsan Pala - Mehmet Şirin Çıkar, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 64-65.

¹³ Hasan Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", *Dini Araştırmalar*, 6/17 (2003), 36.

¹⁴ Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 316-319

¹⁵ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 132.

lerdendi. Gökalp'in din-siyaset ayrımı ve din ile fıkhnın birbirinden ayrıştırılması hususundaki fikirleri Hasan Onat tarafından da dile getirilmiştir.¹⁶

Hasan Onat'ın temel uzmanlık alanı Şiilik'ti.¹⁷ Bu çerçevede çağdaş Şii söylemin dışına çıkarak fikirleriyle tüm İslâm dünyasında dikkat çeken Ali Şeriati de onun ilgi duyduğu mütefekkirlerden olmuştur. Onat, Ali Şeriati'nin Şiiliğin çıkmazlarını çok iyi gördüğünü düşünmekteydi. Bu yönüyle onun Kur'an'la ilgili kanaatlerine de oldukça önem vermiştir. Hatta bir Müslüman aydın olarak Marksizm vb. çağdaş ideolojilerin anlaşılmasında da ondan istifade etmiş gözükmektedir. Bununla birlikte Ali Şeriati'nin bile mitolojik Şiilikten tam anlamıyla kurtulamadığının ve zaman zaman savunma yapmak zorunda kaldığının da farkındadır.¹⁸

Gerek Ali Şeriati'nin Şiilik açısından önemi, gerekse günümüz Şiiliğiyle alakalı düşünceleriyle Hasan Onat'a etki eden yazarlardan diğer biri de Hamid İneyet'tir. Onun *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*¹⁹ isimli kitabı bu anlamda oldukça önemlidir. Yine, 1979 İran İslâm Devrimi'nin sadece Şiilik üzerinden ifade edilemeyeceğini, sosyo-ekonomik ve çağdaş bazı ideolojik etkilenmeler sonucunda meydana geldiğini izah eden ve bu yönüyle Max Weber'in fikirlerinden etkilendiği anlaşılan Hamid Dabashi'nin tespitlerine²⁰ de katılmıştır. İran ve çağdaş Şiilikle ilgili kanaatlerinde bu etki net bir şekilde fark edilmektedir.²¹

¹⁶ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 79-82, 87.

¹⁷ Şiilik'le ilgili çalışmaları için bkz. Mehmet Atalan, "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirilmesi", *Türk Yurdu*, 109/399 (2020), 82-86.

¹⁸ Bkz. Hasan Onat, "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslâmî Araştırmalar*, 3/3 (1989), 122-138.

¹⁹ Hamid İneyet, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995).

²⁰ Hamid Dabaşı, *İran: Ketlenmiş Halk*, çev. Emine Ayhan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2008).

²¹ Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 6/2 (2013), 227.

2. İslâm'da Bilginin Kaynakları

İslâm'ın kaynakları olarak ifade edilebilecek Kitap, Sünnet, icma, kıyas vb. pek çok unsurdan bahsedilebilir. Ancak burada kastedilen asıl husus, dinde mutlaklık, yani yanılmaz bilgi içeren yönlerdir. Hasan Onat'ın düşüncesine göre bunlar da dinde yanılmaz bilginin kaynağı olan "akıl" ve "Kur'an"dır.

a. Akıl

Bu başlık altında bahsedeceğimiz âlimler, aslında önceki başlık içerisinde de değinilmesi gereken Hasan Onat'ın temel referanslarıydı. Fakat onlarla ilgili referansları daha ziyade "akıl" bağlamında ele alındığı için, akla da vurgu yapmak amacıyla ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Hasan Onat'ın aklın merkezi konumuyla ilgili düşüncelerinin özeti, "İslâm'ın en temel farzı akli kullanmaktır; Kur'an'da akla vurgu yapan üç yüz civarında ayet vardır."²² şeklindeki pek çok ifadesinde görmekteyiz.

Aslında kendisi direkt referans vermeyi çok fazla tercih etmezdi. Okuduklarını veya zihninde yer eden fikirleri içselleştirerek kendine ait bir forma dönüştürür öyle ifade ederdi. Akla ve bilgiye dayalı din anlayışlarına dikkat çektiği âlimlerin başında Ebu Hanife ile İmam Maturidi gelmektedir. Ayrıca dini, siyasi ve toplumsal meselelerde akılcı yaklaşımlarıyla öne çıkan Hz. Ömer de Hasan Onat'ın dikkatini çekmiş, onun uygulamaları, doğru bir İslâm anlayışına örneklik açısından çok önemli görülmüştür. Zaten reyci gelenekte Ebu Hanife'yi örnek alan zihniyet, beraberinde Hz. Ömer ile Abdullah İbn Mesud'u referans göstermiştir.

Özellikle bir mesele hakkında fikir beyan edene, "delilin ne?" diye soran,²³ "tenzilin inkârı söz konusu değilse tevilin inkârı küfrü gerektirmez" diyen, iman ile ameli birbirinden ayırarak Haricilerin tekfir

²² Hasan Onat, "İslâm'da Eleştirel Düşünce ve Güvenilir Bilgi Meselesi", *Mavera Vakfı*, (2019).

²³ Hasan Onat, "Kuran'ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik / Hasan Onat ve Emre Dorman'la Aklımdaki Sorular", *TV8* (2018).

silahını etkisizleştiren,²⁴ “ilahi dinlerin ortak paydasını oluşturan tevhid inancının önemi vurgulayan”²⁵ Ebu Hanife ve onun bağlı olduğu Mürcii gelenek, Hasan Onat’ın İslâm anlayışında çok önemli bir yere sahiptir. O, bu doğrultuda Ebu Hanife’nin sahabe algısını da son derece sağlıklı görür, sahabenin vahye bakışının Ebu Hanife tarafından çok iyi anlaşıldığını düşünürdü. Vahyin dışındaki her türlü bilginin beşerî bilgi olduğu gerçeğini de büyük ölçüde Ebu Hanife’nin tezleri üzerine inşa etmiştir.²⁶

Hasan Onat, çok sık tekrar ettiği “mezheplerin din olmayıp, dinin anlaşılma biçimi olduğu ve mezheplerin görüşlerinde zaman içerisinde değişimler olabileceğini” yine Ebu Hanife’nin olaylara bakışı ve öğrencileriyle olan görüş alışverişini örnek göstererek izah etmiştir.²⁷ Ona göre ümmet, İmamı Azam Ebu Hanife’nin, “Bir kimse mümin olduğu için namaz kılar, namaz kıldığı için mümin değildir.” prensibine göre karar vermediği sürece IŞİD vb. oluşumların etkisinden kurtulamaz.²⁸

Ebu Hanife çizgisini devam ettiren İmam Maturidi’ye gelince, aslında kendisine değer veren pek çok düşünür gibi Hasan Onat’ın da onu son zamanlarda yeniden keşfettiği anlaşılmaktadır. Maturidi’deki aklın merkezi konumu ve din-siyaset ayrımı meselesi, Onat’ın üzerinde kafa yorduğu hususlardandır.²⁹ Onun “taklidi imanın iman olmadığı” görüşünü aklın konumu açısından çok önemli görmüştür.³⁰ Onat’a göre Maturidi Batı’da ortaya çıkmış olsaydı hak-

²⁴ Hasan Onat, “İslam’da Mezhep, Cemaat ve Tarikat Gerçeği”, *Pankuş*, Veryansın Tv (2019).

²⁵ Hasan Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 44.

²⁶ Hasan Onat, “Kerbela’dan Endülüs’e”, *Milli Kanal* (2014).

²⁷ Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 48.

²⁸ Hasan Onat, “Şiiliğin Oluşumu, Tarihsel Süreci ve Düşünce Sistemi”, *Anadolu İlahiyat Akademisi* (2019).

²⁹ Hasan Onat, “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”, *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*, haz. Ali İsmail Güngör, (Ankara, 2008), 274.

³⁰ Onat, “Kuran’ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik / Hasan Onat ve Emre Dorman’la Aklımdaki Sorular”.

kında yüzlerce, belki de binlerce doktora tezi yapılırdı. O, bilgi teorisinin merkezine aklı koymuştur. Vahyi de yaptırım gücü olarak aklın destekçisi olarak konumlandırmıştır.³¹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Hasan Onat'ın akla dayalı olarak gelişen özgürlük meselesi ile özgürlüğün din ve mezheplerle olan ilişkisine örnek olarak gösterdiği kişiler, kamusal bas-kılara rağmen düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilen Ebu Hanife ile onun takipçisi olan diğer Hanefiler ve Maturidilerdir.³²

Hasan Onat'ın aklın dindeki konumuyla ilgili referanslarında gelenekten öne çıkan isimlerin Ebu Hanife ve İmam Maturidi dışında, bu fikirlerin öne çıkartılıp günümüze taşınmasında, hatta aklın günümüz din anlayışındaki yeri konusundaki dikkatleri bazı son dönem alimlerine çevirmek gerekmektedir. Onun bu konudaki düşüncelerinin arka planında yatan asıl ismin, en önemli çağdaş âlimlerden Hüseyin Atay olduğu rahatlıkla fark edilebilir. Onat, geleneğin temsilcisi olan söz konusu âlimler kadar olmasa bile ifadelerinde ondan sık sık bahseder ve en zor meselelerin çözümünde Atay Hoca'nın görüşlerine müracaat ettiğini özellikle vurgulardı. Kur'an'a müracaat konusundaki hassasiyetinin arkasındaki en önemli faktörün de Hüseyin Atay olduğunu ifade etmemiz herhalde yanlış olmaz. Hüseyin Atay'ın "Kur'an, iyi insan olma projesidir." tezi, sanırım Hasan Onat'ın insan merkezli din anlayışında çok belirleyici bir esas olarak görülmüştür.³³

b. Kur'an

Çalışmalarına ve konuşmalarına dikkatlice bakıldığında Hasan Onat'ın en temel referansının Kur'an olduğu çok net bir şekilde görülmektedir. Neredeyse her düşüncesine tekabül eden en az bir ayet tespit etmiş ve yerine göre de örnek vermiştir. Eşi Nurten hanımın ifadesine göre "özellikle akşamları yatmadan önce ya da sabah kalktıklarında hep Kur'an okurdu; hâlen çalışma odasında, içinde iki üç

³¹ Onat, "İslam'da Eleştirel Düşünce ve Güvenilir Bilgi Meselesi".

³² Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 113.

³³ Onat, "Kuran'ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik / Hasan Onat ve Emre Dorman'la Aklımdaki Sorular".

farklı kalemin olduğu Kur'an bulunmaktadır." Kur'an mealleri arasında da Muhammed Esed ve Hüseyin Atay'ın çalışmalarına öncelik vermektedir.³⁴

Onat'a göre "Kur'an; insana insan olmayı hatırlatan, olay ve olguları doğru bir şekilde analiz eden, insana özgürlük sağlayan ve yaratıcı yeteneklerini öne çıkartan bir kitaptır."³⁵ Benzer başka ifadelerinde de, Hz. Muhammed'in yaşamıyla ilgili sağlıklı bilginin de ancak Kur'an'dan elde edebileceğini sık sık dile getirirdi. Çünkü ona göre Kur'an dışındaki tüm bilgiler beşeridir.³⁶

İnsanlar, sıradan herhangi bir metni bile birikimleri nispetinde anlayabilirler. Uzun süreli araştırmaları sonucunda elde etmiş olduğu birikimi, özellikle son yıllarında Hasan Onat'ı tekrar Kur'an üzerinde yoğunlaşmaya yöneltmiştir. Bu okumaları, Kur'an'ın insanlık açısından önemi hakkındaki kanaatlerini daha da pekiştirmiştir. Kur'an'ın bilgi çağına girmiş bir toplum için ne kadar değerli bir referans olabileceği konusundaki kanaatleri söylemlerinde belirgin bir şekilde kendini hissettirmektedir. Müslüman olmanın şartının ancak Kur'an'la belirlenebileceğini, bunların da tevhid, ahiret ve nübüvvet olduğunu ifade etmesi³⁷ de bu hususta zihninin gayet net olduğunu göstermektedir. Kendisinin de içerisinde bulunduğu bir ekip, aklın ve vahyin merkezinde yer aldığı "Kur'an Medeniyeti" isimli bir proje üzerinde ortak çalışmalar yürütüyordu.³⁸ Ayrıca, tamamlayamadığı

³⁴ Nuran Üçok, "Nurten Onat Hanımefendi ile Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 106.

³⁵ Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2017), 31.

³⁶ Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi", *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 38-39.

³⁷ Hasan Onat, "Mezhep Sorununu Doğru anlamak", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran, (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 99.

³⁸ Sönmez Kutlu, "Bilim ve Fikir Adamı Saygıdeğer Hoca'm Prof. Dr. Hasan Onat", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 50.

“Kur’an’ın İnşa Etmek İsteddiği İnsan” isimli çalışması Sönmez Kutlu tarafından onun adına yayına hazırlanmaktadır.³⁹

3. Şiir ve Edebiyat

Değerli eşi Nurten Onat’ın da ifade ettiği gibi, Hasan Onat’ın şiire karşı özel bir ilgisi olduğu bilinmektedir. Özellikle Mehmet Akif Ersoy ve Necip Fazıl’dan şiir okumayı çok severdi.⁴⁰ Hatta onlardan esinlenerek şiirler de yazmıştır. Belki sonrasında bunlara Muhammed İkbal’i de eklemek gerekmektedir.

Hasan Onat’ın şiire olan bu merakında, başta milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy’un büyük etkisi olduğu kanaatindeyim. Öğrenciliğim zamanlarında *Safahat*’ı yanından eksik etmediğini hatırlıyorum. Akif’in temsil ettiği ilk İslâmcıların ısrarla içtihat kapısının açık tutulması gerektiğiyle ilgili düşünceleri Onat’ın eserlerinde de paylaşılmıştır.⁴¹ Yazı ve konferanslarında yeri geldikçe de onlara göndermelerde bulunmuştur. Merhum Mehmet Akif’in “Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun! / İslâm’ı da ‘batsın’ diye tutmuş yediyorsun! / Allah’tan utan”⁴² şeklindeki haykırışı ile “durun kalabalıklar bu sokak çıkmaz sokak!” diye bağırarak Necip Fazıl’a yönelik göndermeleri⁴³ oldukça dikkat çekicidir.

Hasan Onat’ın şiir ve edebiyata olan bu ilgisinin, her insan gibi onun düşüncelerine de duygusallık katmış olması gayet doğaldır. Ancak bu durum onu asla rasyonalitenin dışına çıkartmamıştır. Aksine, akla olan vurgusu buna baskın gelmiş ve bu sayede kendini hep mutedil çizgide tutabilmiştir. Şiirin bir dini kaynak olarak değil, ancak sanatsal yönüyle ele alınması gerektiğini özellikle vurgulardı. Söz konusu düşüncelerini de özellikle çok okuyup beğendiği Necip Fazıl ve Mevlâna gibi yazarlar üzerinden örneklendirmiştir. Bu yönüyle,

³⁹ Hasan Onat, “Kur’an’ın İnşa Etmek İsteddiği İnsan”, *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 87-90.

⁴⁰ Üçok, “Nurten Onat Hanımefendi ile Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi”.

⁴¹ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 78.

⁴² Hasan Onat, “Hamakat”, *Hürriyet Gazetesi* (27 Temmuz 2013).

⁴³ Hasan Onat, “Cehaleti Teşvik İslam’a İhanettir”, *Akşam Gazetesi* (18 Ağustos 2010).

önemli mütefekkir Cemil Meriç'in kendisine katkı sağladığını düşünmekteyim. Nitekim Meriç, gençliğinde yazılarını okuduğu önemli mütefekkirlerden biridir.

4. Tasavvuf

Dinde akli esas almakla birlikte manevi boyutu da bu derece önemseyen bir düşünürün mistisizm veya kurumsal anlamda tasavvufu ilgilenmemesi elbette söz konusu olamaz. Zaten kendisi Müslüman bir entelektüel olarak tüm ilahiyat konuları üzerinde kafa yorardı. Hasan Onat'ın tasavvufa olan bu ilgisi, onun bu alana eleştirel bakmadığı anlamına elbette gelmez. O, özellikle tasavvufu yaygın günümüz tarikatları arasındaki farkın bilincindeydi ve bunu da sık sık dile getirmekteydi.

Hasan Onat'ı yakından tanıyanlar, onun aynı zamanda "kendini bilen Rabbini bilir" prensibini ilke edinen iyi bir Hoca Ahmed Yesevi yoldaşı olduğunu ifade ederler. Örneğin onun, önemli bir ibadet olarak namaz konusunda yapmış olduğu değerlendirmelerin klasik sufilerle ve filozoflarla paralellik içermesi dikkatten kaçmamaktadır.⁴⁴

Onat'ın Allah'ın rahmetinin kuşatıcılığına sık sık vurgu yaptığı söylemlerinin izlerini, "72 millete bir gözle bakmayı" tavsiye eden Ahmed Yesevi'nin *Hikmetleri*'nde bulmak mümkündür.⁴⁵ Allah'la insan arasında sevgiye dayalı seviyeli bir ilişkinin kurulması ile ilgili fikirlerinde ve Türklerin İslâm anlayışlarının belirlenmesinde *Hikmetler*'den oldukça istifade etmiş gözükmektedir.⁴⁶ Onun fikirlerinin temelini oluşturan din ve bilim konularında bile merkeze hep "insan"ı

⁴⁴ İbrahim Maraş, "Hasan Onat'ın Tarikat ve Cemaatlere Yönelik Eleştirileri", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 74-75, 77.

⁴⁵ Hoca Ahmed Yesevi, *Divanı Hikmet*, der. Hayati Bice, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018).

⁴⁶ Bkz. Hasan Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevilik - Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), 27; Hasan Onat, "Hacı Bektaş Veli'nin Din anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", *Hacı Bektaş Veli Armağanı*, haz. Kadri Eroğan, (Ankara: Gazi Ü. T.K.H.B.V. Araştırma Merkezi, 1997), 44; Hasan Onat, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları", *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, ed. Filiz Kılıç - Tuncay Bülbül, (Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007), 1/224-225.

koyan bir anlayış,⁴⁷ kanaatimizce tasavvufun en mükemmel şeklini temsil eder.

Onun tasavvufla ilgili kanaatleri ile insan merkezli din anlayışının oluşumuna etki eden Ahmet Yesevi'nin *Hikmetleri*'nin dışında diğer bazı kaynakları da elbette dikkate almak gerekmektedir. Bunlar arasında Mevlana'nın *Mesnevî*'si, Yunus Emre'nin *Divan*'ı, Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat*'ı ile Velayetnameler, Bektaşilik ve Kızılbaşlık konularında Nefesler, Divanlar ve Buyrukları saymak mümkündür.

5. Bilgi Paradigması

Hasan Onat, klasik İslâmî ilimlerin dışında bilgi felsefesi veya bilimsel yöntem konularında kafa yoran en önemli ilahiyatçılardan. Bu konularda dünyadaki örnek çalışmalardan istifade ederek günümüz İslâmî ilimlerinde yöntemin nasıl olması gerektiğiyle ilgili araştırmalar yapmaktaydı. Onun bu ilgi ve uğraşısı “anlama faaliyeti, aynı zamanda bir yorumdur; Hz. Peygamber’in sözleri de Kur’an’ın yorumudur”⁴⁸ şeklindeki ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Bilimsel yöntem konusunda başta Descartes ve Kant olmak üzere başlıca yazarları dikkatle okumuştur. Özellikle bilgi-yorum ilişkisi hususunda H.P. Rickman’ın *Anlama ve İnsan Bilimleri* isimli kitabı⁴⁹ onun favorileri arasında yer almaktaydı.

Hasan Onat’ın bilgi felsefesi konusunda çok önem verdiği diğer bir düşünür de Popper’dir. Popper’in “en güvenilir bilgi bilimsel bilgidir, fakat hiçbir şekilde kesinlik içermez.” sözü ile “kesinlik arayışında olanlar, çocukluk çağına takılıp kalmış insanlar gibidir.” ifadeleri Onat tarafından özümsemiş ve sıkça da paylaşılmıştır.⁵⁰ Onun dışında, Niyazi Karasar’ın; bilimsel yöntemin açık seçik, denetlenebilir, yansız, eleştiriye açık, düzeltici, deneysel, akla uygun ve duyarlılığı

⁴⁷ Osman Aydın, “Hasan Onat ve Radyo Yayıncılığı: Gençlik ve Din Radyo Programı”, *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 91.

⁴⁸ Hasan Onat, “Hadis ve Sünnet Algısı / Hadislere Vahiy Muamelesi Yapılmaz / Hasan Onat, Emre Dorman), *TV8* (2018).

⁴⁹ Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi”, 20.

⁵⁰ Karl R. Popper, *Hayat Problem Çözmektir*, çev. A. Nalbantoğlu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 93; Hasan Onat, “Şiiliğin Oluşumu, Tarihsel Süreci ve Düşünce Sistemi”, *Anadolu İlahiyat Akademisi* (2019).

yüksek en iyi problem çözme yöntemi olduğu şeklindeki düşünceleri⁵¹ Onat tarafından da benimsemiştir.⁵²

Hasan Onat'ın en fazla kafa yorduğu konulardan biri de tarih felsefesi idi. Özellikle son zamanlarda üzerinde fazlaca durduğu bu konuyla ilgili John Tosh'un *Tarihin Peşinde* isimli eserinden de alıntılar yapmış olduğunu görüyoruz.⁵³ Müslümanların tarihle olan ilişkisi ve İslâm tarihinde var olan mitolojik unsurlara vurgu yapması açısından da özellikle Muhammed Arkoun'dan yararlanmış ve zaman zaman da ona atıfta bulunmuştur.⁵⁴ Yine bu doğrultuda Cabiri'nin fikirlerine de çok önem verdiğini görüyoruz. Söz konusu yazarların kitaplarının dışında da pek çok okuma yapmış ve meseleyi derslerinde derinlemesine tartışmıştı. Ancak bu husus makalemizin sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden müstakil bir çalışmayla daha geniş bir şekilde incelenmesi gerektiği kanaatindeyim.

6. Küresel Sorunlar

Hasan Onat'ın küresel sorunlara karşı ilgisi ve bu doğrultuda yapmış olduğu okumaların yoğunluğu bilinmektedir. Dikkatinin “insanlığın son yüzyılda içerisinde düşmüş olduğu varoluşsal boşluğa” yoğunlaşmasında, bunu “çağın nevrozu” olarak ifade eden Viktor Frankl'in önemli etkisi olsa gerektir.

Viktor Frankl, Onat'ın “insanlığın en çok ihtiyaç duyduğu huzurun ancak İslâm'ın yeni bir yorumuyla sağlanabileceği” şeklindeki temel tezine ciddi bir arka plan sunmuştur.⁵⁵ Gazetede ki köşe yazılarından birine, Viktor Frankl'in kitabının adını çağrıştıran “İnsanın Anlam Arayışı ve Din” adını vermiştir. Burada kişinin hayatına anlam

⁵¹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 1998), 12-14.

⁵² Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi”, 24, 25, 26.

⁵³ Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi”, 43-52.

⁵⁴ Muhammed Arkoun, *Tarih, Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmalar*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), 16; Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi”, 59.

⁵⁵ Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 162; Hasan Onat, “Yükselen İslamofobinin Akla Getirdikleri”, *Akşam Gazetesi* (6 Ağustos 2011).

kazandırabilmesi için önerdiği yollar Hasan Onat tarafından da benimsenip kabullenilmiştir.⁵⁶ Bunu Onat'ın diğer yazı ve söylemlerinde de rahatlıkla fark edebiliriz. Onat'a göre Viktor Frankl'ın *İnsanın Anlam Arayışı* isimli kitabında dile getirdiği “varoluşsal boşluk”, günümüzde kitlesel bir soruna dönüşmüş durumdadır.⁵⁷ Bu boşluğun doldurulmasını sağlayacak ve yeni bir uygarlığa kapı aralayacak İslâm anlayışı da elbette Kur'anî temellere dayalı vahiy merkezli bir niteliğe sahip olması gerekmektedir.⁵⁸

20. yüzyılda tabiata hükmedebilecek bir güce ulaştığını düşünen insanoğlunun, sevgi ve saygıdan yoksun, kendini unutup ürettiğinin kölesi haline geldiğini düşünen Eric Fromm'un tespitleri⁵⁹ de bu anlamda Hasan Onat'ın zihin yapısını etkilemiş gözükmektedir. Onun *Erdem ve Mutluluk* kitabında geçen ve özellikle “kendine yabancı günümüz insanın kendi sesine kulak verip vicdanıyla yüzleşmesi gerektiğini” vurgulayan düşüncelerini yeri geldikçe de paylaşmıştır.⁶⁰ Yine Onat'ın çok önem verdiği “insanın ancak akıl ve hayal kurma gibi yaratıcı yetilerini kullanabildiği ölçüde mutlu olabileceğini” düşüncesi de Erich Fromm'un önemle üzerinde durduğu bir husustur.⁶¹

Hasan Onat'ın, “bilim ve teknoloji ile uygarlığın insanı insan yapan değerler üzerinde oluşturduğu etkinin gelecekteki muhtemel sonuçları”yla ilgili kafa yorarken gözünü çevirdiği en önemli kişilerden biri, meşhur tarihçi Arnold Toynbee'dir. Özellikle Toynbee'nin “ben merkeziliğe” menfi anlamda yapmış olduğu vurgu, Hasan Onat açısından oldukça dikkate değer bulunmuştur. Buna göre teknolojiye

⁵⁶ Hasan Onat, “İnsanın Anlam Arayışı ve Din”, *Akşam Gazetesi* (28 Ağustos 2009).

⁵⁷ Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2009), 120-122.

⁵⁸ Hasan Onat, “Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe”, *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 23, 30; Hasan Onat, “Dinsel Terörle Bahsetmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, 1/1 (2008), 443-444.

⁵⁹ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1994), 191, 198.

⁶⁰ Hasan Onat, “Kendini Bilmek Emek İster”, *Akşam Gazetesi* (5 Ağustos 2011); Hasan Onat, “Yaratıcı Sevgi”, *Akşam Gazetesi* (25 Ağustos 2010).

⁶¹ Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, 110; Hasan Onat, “Yaratıcılık”, *Hürriyet Gazetesi* (14 Temmuz 2014).

yaşanan büyük ilerlemeler insana çok fazla güç vermekte, ancak ahlak aynı derecede artmadığı için de bu gelişmeler müspet yönde kullanılamamaktadır. Bilimsel gelişmeler ve bunların insana sağlamış olduğu güç din tarafından kontrol edilemezse sonucu büyük yıkım olacaktır.⁶² Onat'a göre aradaki dengesizliği de dengeleyebilecek olan da yeni bir din anlayışıdır.⁶³

Çağın problemleri ve buna yönelik önerdiği çözümlerle Hasan Onat'ın dikkatini çeken yazarlardan diğer biri, belki de en önemlisi Zbigniew Brzezinski'dir. Onun *Kontrolden Çıkmış Dünya* isimli eserini bütün öğrencilerine önerirdi. Onat, Brzezinski'nin, "modern dönemde yaşanan bolluk döneminin insan ruhunda oluşturduğu boşluğa çare olarak daha sağlıklı yeni felsefi ve ruhsal çözümler getirilebileceği" şeklindeki fütürist önerilerini dikkate alarak, bunun da ancak Kur'an'a dayalı bir İslâm anlayışıyla olabileceği tezini geliştirmiştir. Burada, Toynbee'nin fikirlerinden de destek alarak, dinin dünyada yeniden yükselen bir değer olduğuna, toplumların dinsel bir boşluğu başka bir şeyle doldurmalarının da asla mümkün olamayacağına özellikle vurgu yapmıştır.⁶⁴ Yine Brzezinski'nin "küresel ruh krizi"⁶⁵ olarak tabir ettiği ruhsal bunalımdan sıyrılıp, insanlığın kurtuluşu için öne sürdüğü öneriler Onat tarafından heyecanla paylaşılmıştır. Bunlar, ilahi dinlerin önemle üzerinde durduğu esaslar olan manevi bilincin geliştirilmesi ve ahlaki kuralların farkındalığı gibi hususlar olup, modern toplumlarda da çözüm olabilecek evrensel prensiplerdi.⁶⁶

⁶²Arnold Toynbee, *Yaşamı Seçin*, çev. Umut Arık, (Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1992), 50

⁶³ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 11-14; Hasan Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", *Dini Araştırmalar* 6/17 (2003), 33-34; Onat, "Hacı Bektaş Velî'nin Din anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", 47.

⁶⁴ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 104-105.

⁶⁵ Zbigniew Brzezinski, "Esnek Batı'nın Zayıf Surları", *Yüzyılın Sonu*, ed. Nathan Gardels, çev. Belkıs Çorak, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999), 71-72.

⁶⁶ Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", 37; Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 271-272.

Yine fütürist görüşleriyle bunalım içerisindeki insanlığı tahlil etmeye çalışan diğer bir düşünür Alvin Tofler de Onat'ın sık sık fikirlerine müracaat ettiği bilginlerdendir. Onun "Üçüncü Dalga Uygarlığı"⁶⁷ olarak tanımladığı günümüz dünyasını, bilim, akıl, fitrat ve ahlaka dayalı yeni bir din anlayışının varlığı için önemli bir gerekçe olarak görür.⁶⁸

Özetle ifade edersek; ahlaki kenarda bırakan günümüz uygarlığının kötülük inşa eden bir uygarlığa dönüştüğünü ifade eden Toynbee ile bolluk içerisindeki insanlığın felsefi ve ruhsal boşluğunu giderecek yeni bir başlangıç yapması gerektiğini düşünen Brzezinski ve bu durumun insanlığı yeni bir uygarlık oluşturma aşamasına getirdiğini ileri süren Tofler'in kanaatleri Onat tarafından da benimsenmiş ve heyecanla paylaşılmıştır.⁶⁹

Bu hususta görüşlerine başvurduğu diğer bir önemli Müslüman düşünür de Roger Garaudy'dir. Roger Garaudy, çok yönlülüğü ve derin felsefi birikimiyle anlaşılması zor, fakat İslâm'ın geleceğiyle ilgili verilecek kararlarda belki de en fazla üzerinde durulması gereken isimdir. Hasan Onat da bunun farkındadır. Bu yüzden onun, insanlığa zorla dayatılan Batı tipi bir entegrizmin dünyada yol açtığı "kültürel intihar"⁷⁰ sonuçlarıyla ilgili öngörülerini ve bu konuda sunduğu çözümler, Onat tarafından oldukça dikkate değer bulunmuştur. Yani Batı'nın, Tanrı'yı dışlayarak üretmiş olduğu değerlerin insanlığı felakete sürüklediği gerçeği ve Garaudy'nin buna yönelik argümanları Onat'ı bir hayli etkilemiş gözükmektedir.⁷¹ Onun özellikle *Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum* isimli hatıratı düşünen insanlar açısından her yönüyle ufuk açıcı niteliktedir.

⁶⁷ Alvin Tofler - Heidi Tofler, *Yeni Bir Uygarlık Yaratmak*, çev. Zülfü Dicleli, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996).

⁶⁸ Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", 38.

⁶⁹ Onat, "Hacı Bektaş Veli'nin Din anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", 37-38.

⁷⁰ Roger Garaudy, *Entegrizm: Kültürel İntihar*, çev. Kâmil Bilgin Çileçöp, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 9-11.

⁷¹ Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", 20.

Kanaatimizce Garaudy, bilim ve felsefenin merkezde olduğu bir din anlayışının son yüzyıldaki en dikkat çekici örneğidir. Bundan dolayı onun; yaşamı, felsefi birikimi, siyasi tecrübesi, Müslüman olma gerekçesi ve İslâm anlayışıyla Hasan Onat'ın favorilerinden olduğunu söyleyebiliriz. Hayatın anlamı konusunu izah ederken de istifade ettiği en önemli yazarlardandır Garaudy. Onat, bir yazısında onun söz konusu kitabının önemini vurgularken “büyük kafaların arayış serüvenleri de sancıları da heyecanları da büyük olmalı...” ifadesini kullanır.⁷²

Yine Hasan Onat'ın gerek romanları olsun gerekse yazmış olduğu deneme tarzı eserleri olsun, takip ettiği favori yazarlarından diğer biri de Amin Maalouf'tur. Maalouf'un *Ölümcül Kimlikler* isimli kitabı,⁷³ onun kafasındaki küresel çarpıklıkların bir dışa vurumu gibidir. Bu yüzden bazı yazılarında ona yönelik direkt atıflarını bile görmek mümkündür.⁷⁴ Onat'ın bu konulara olan ilgisi onu biraz daha derinlere doğru yönlendirmiş ve bu doğrultuda Batı felsefesi üzerine yapılan belli başlı çalışmaları da okumuştur. Belki de bu yönde etkilediği en önemli filozoflardan biri Hegel'dir. Onun, “Tanrı anlayışı çarpık olan bir toplumun devleti de hükümeti de, kanunları da çarpık olur.” sözü Hasan Onat'ı oldukça etkilemiş olsak gerek, dikkat çekmesi için bu ifadeyi konu başlığının hemen altına yerleştirmiştir.⁷⁵

Yukarıda da görüldüğü üzere Hasan Onat'ın tüm bu konular üzerinde düşünürken en temel kaygısı, günümüzdeki ve gelecekteki İslâm'ın nasıl olması gerektiği idi. Bu hususla ilgili tartışmalarını, isimlerinin hepsini burada sayamayacağımız daha pek çok bilgin üzerinden devam ettirdiği görülmektedir. Özellikle son zamanlarda teknoloji alanındaki ilerlemelerin küresel meseleleri tahmin edemeyeceğimiz yeni boyutlara taşınması, bağdaştırmacı ve aynı zamanda özgün bir zihinsel yapıya sahip biri olarak onun ilgisinin bu yöne

⁷² Hasan Onat, “İnsan İnanan ve Hayatın Anlamını Arayan Bir Varlıktır”, *Akşam Gazetesi* (10 Ağustos 2011).

⁷³ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008).

⁷⁴ Onat, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, 28.

⁷⁵ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 103.

doğru kaymasına neden olmuştur. Ancak çok yeni olan bu gelişmelerle ilgili yorumlarını, yazılarına henüz tam olarak yansıtamamıştı. Fakat bu meseleleri fırsat bulduğu her ortamda tartışıyordu. Bu doğrultuda Thomas L. Friedman ve onun yazmış olduğu *Dünya Düzdür* isimli kitabı ile Yoval Noah Harari'nin fikirleri bir hayli ilgisini çekmekteydi. Ünlü tarihçi Harari'nin bilhassa zihinsel evrimler üzerinden insanlığın tarihsel gelişimiyle ilgili oldukça dikkat çekici teorilerini açıkladığı kitabı ile konferansları Hasan Onat tarafından dikkatle izlenmiştir.

7. Kitle Psikolojisi

Mezhepler veya herhangi bir toplumsal dini hareketin tahlilinde en çok müracaat ettiğimiz kitaplardan bazıları, kitle psikolojisi üzerinde yapılan çalışmalardır. Müslüman gelenekte çok önemli bir yeri olan İbn Haldun'un *Mukaddime*'si, hepimiz gibi Hasan Onat'ın da fazlasıyla değer verdiği bir eserdir. Bunun dışında, yine mezhep ve diğer dini grupları anlamada veya kitle hareketlerinin karakteristik yapılarıyla ilgili analizlerinde *Kesin İnançlılar* kitabıyla Eric Hoffer ve son zamanlarda da *Körü Körüne İnanç* isimli kitabıyla Vamık Volkan gibi araştırmacılarından da oldukça istifade etmiştir.⁷⁶ Örneğin, Vamık Volkan'ın belleklerde derin izler bırakan, mitolojiye dönüşerek toplumların geleceğini belirleyen olaylar için seçtiği “seçilmiş travma” tabirini, Kerbelâ hadisesinin Türkler üzerinde etkisini izahta kullanmıştır.⁷⁷ Bunlara ilaveten, özellikle dinlerin toplumlar üzerindeki etkileri ve özellikle de bazı gruplar tarafından nasıl manipüle edildiği hususunda başta *Kitleler Psikolojisi*'nin yazarı Gustave Le Bon olmak üzere *Ezilenlerin Pedagojisi*'nin yazarı Paulo Freira gibileri de anmak gerekir.⁷⁸

⁷⁶ Onat, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, 22.

⁷⁷ Doğan Kaplan, “Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarının Değerlendirilmesi”, *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 80.

⁷⁸ Onat, “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”, 276.

SONUÇ

Hasan Onat, tüm yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı gibi, modern dünyaya seslenebilecek, merkezinde insanın olduğu yeni bir İslâm anlayışı oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Günümüze hitap edecek böyle bir düşünce yapısının ve ona dayalı oluşturulacak yeni bir İslâm medeniyetinin, modern dünyanın hem açmazlarını görüp hem de birikimlerinden istifadeyle mümkün olacağı kanaatindeydi. Bu yüzden de ilk olarak içeriden ve dışarıdan yaptığı okumalarla, bir taraftan İslâm geleneğinin anlaşılmasını gayret etmiş, diğer taraftan da sosyal bilimler alanında Batı’da oluşan birikimi anlamaya çalışmıştır. Gençliğinde etkilendiği şairlerin coşkusu ve asla pes etmeyen yapısıyla sürekli koşturmuş ve uzun soluklu bir arayış içerisinde olmuştur. Ancak kendini şiirin büyüüne kaptırmamış, akli ve bilimi her zaman duygularından üstün tutmuştur.

Hasan Onat’a göre gelecek nesillere hitap edecek yeni İslâm anlayışının akıl ve Kur’an merkezli olması gerekmektedir. Bu da her Müslümanın tekrar Kur’an’la buluşması ile gerçekleşebilecek bir husustur. Kendi ifadesiyle, “Hz. Peygamber hiç kimseye “sen Kur’an okuma, anlayamazsın” dememiştir. O, ele aldığı sorunların çözümüyle ilgili tüm önerilerinde Kur’an’a müracaatı bir şekilde şart koşturmuştur. Küresel sorunlardan tutun da İslâm dünyasındaki çatışmalara kadar tüm meselelerde çözümün ancak akıl ve Kur’an merkezli bir din anlayışıyla mümkün olacağını düşünmüştür.

Hasan Onat’ın varoluşsal boşluk, çağın sorunları veya insanın anlam arayışı gibi konular üzerinde yaptığı çalışmalarda da benzer noktaya, yani meseleyi hep inanç boyutu çizgisine taşıdığını görüyoruz. Bu çerçevede “hayatın anlamıyla iman arasındaki zorunlu bağın kurulamaması” ona göre asıl sorunların temelini teşkil etmekteydi. Kişisel zaafardan kaynaklanan sebeplerden dolayı bireyin çok korktuğu veya sevdiği nesnelere “tanrısal güç” yüklemesi onun tarafından Allah’a ortak koşmanın da sebebi olarak görülmüştür.⁷⁹

⁷⁹ Bkz. Hasan Onat, “İnsan İnanan ve Hayatın Anlamını Arayan Bir Varlıktır”, *Akşam Gazetesi* (10 Ağustos 2011).

Hasan Onat'ın, bu çok yönlü arayışı içerisinde İslâm düşünce tarihini daha iyi analiz edebilecek tüm kanalları sonuna kadar kullandığını görüyoruz. Bunun neticesinde eksiklikleri tespit ederek yeni bir inşa sürecine girişmiştir. Bu doğrultuda İslâm'ın mutlak yanılmaz kaynakları olan aklı ve Kur'an'ı temele yerleştirmiş, mensup olduğu Ebu Hanife geleneği ile gerçek tasavvufu, uygulamada çok önemli bir model olarak görmüştür. Çağdaş bilgi teorilerinden azami düzeyde istifade ederek, oluşacak yeni sistemin önemini vurgulama adına müstakbel İslâm medeniyetinin, aynı zamanda mevcut küresel sorunların da çözümü olacağını ifade etmeye çalışmıştır. Bunları yaparken en önemli desteği insan ve toplum psikolojisi kaynaklarından almıştır.

Hasan Onat'ın referansları olarak burada zikrettiğimiz pek çok mütefekkir ile onların söz konusu fikirleri, onun bu projesinin bir parçası olarak düşünülmelidir. Bunlar arasında alan önceliği yaptığını zannetmiyorum. Çıktığı bu yolda ona destek sağlayabilecek tüm kaynakları ve düşünürlerin iz bırakan fikirlerini, din, tarih, felsefe, psikoloji, genetik vb. demeden, analitik bir yaklaşımla bir araya getirmiştir. Geliştirmeye çalıştığı "İslâmî ilimlerde yeni bir usul" anlayışına uygun bir şekilde her birini bütünü bir parçası olarak uygun bir yere yerleştirmeye çalışmıştır. Bunları söylemlerine yansıtılmaktan da sakınmamıştır. Tüm insanlığa hitap edecek bir İslâm, elbette insanlığın ürettiği evrensel değerleri içerecek nitelikte olmalıdır.

Kaynakça

Arkoun, Muhammed. *Tarih, Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmalar*. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.

Atalan, Mehmet. "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirilmesi". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 82-86.

Aydın, Osman. "Hasan Onat ve Radyo Yayıncılığı: Gençlik ve Din Radyo Programı". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 91-96.

Bardakoğlu, Ali. "İlahiyatçıların Din Söylemi". *İslâmîyât* 4/4 (2001), 63-76.

- Brzezinski, Zbigniew. "Esnek Batı'nın Zayıf Surları". *Yüzyılın Sonu*. ed. Nathan Gardels. çev. Belkıs Çorak. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999.
- Çotuksöken, Betül. *Felsefe: Özne-Söylem*. İstanbul: Notos Kitap, 2013.
- Dabaşı, Hamid. *İran: Ketlenmiş Halk*. çev. Emine Ayhan. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *Söylem ve Yorum*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- Cabiri, Muhammed Abid. *Arap Aklının Oluşumu*. çev. İbrahim Akbaba. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Cabiri, Muhammed Abid. *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2009.
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1994.
- Garaudy, Roger. *Entegrizm: Kültürel İntihar*. çev. Kâmil Bilgin Çileçöp. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005.
- Hoca Ahmed Yesevi. *Divanı Hikmet*. der. Hayati Bice. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- İnayet, Hamid. *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995.
- Kaplan, Doğan. "Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarının Değerlendirilmesi". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 78-80.
- Kara, İsmail. "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not". *İslâmîyât* 4/4 (2001), 37-53.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 1998.

- Kutlu, Sönmez. "Bilim ve Fikir Adamı Saygıdeğer Hoca'm Prof. Dr. Hasan Onat". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 49-52.
- Maalouf, Amin. *Ölümcül Kimlikler*. çev. Aysel Bora. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Maraş, İbrahim. "Hasan Onat'ın Tarikat ve Cemaatlere Yönelik Eleştirileri". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 74-77.
- Onat, Hasan - Emre Dorman. "Hadis ve Sünnet Algısı / Hadislere Vahiy Muamelesi Yapılmaz". *TV 8* (15 Şub 2018).
<https://www.youtube.com/watch?v=p84W-bDRyCk>
- Onat, Hasan – Emre Dorman. "Kuran'ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik / Hasan Onat ve Emre Dorman'la Aklımdaki Sorular". *TV 8* (30 May 2018). <https://www.youtube.com/watch?v=ABoBm-Go2gs>
- Onat, Hasan. "Şiiliğin Oluşumu, Tarihsel Süreci ve Düşünce Sistemi". *Anadolu İlahiyat Akademisi* (3 Aralık 2019).
<https://www.youtube.com/watch?v=f1FR4i0FIKs>
- Onat, Hasan. "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları". *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç – Tuncay Bülbül. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Onat, Hasan. "Cehaleti Teşvik İslâm'a İhanettir". *Akşam Gazetesi* (18 Ağustos 2010).
- Onat, Hasan. "Dinsel Terörle Bahsetmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi". *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)* Ankara, 1/1, 2008.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Onat, Hasan. "Hacı Bektaş Veli'nin Din anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler". *Hacı Bektaş Veli Armağanı*. haz. Kadri Eroğan. Ankara: Gazi Ü. T.K.H.B.V. Araştırma Merkezi, 1997.
- Onat, Hasan. "Hamakat". *Hürriyet Gazetesi* (27 Temmuz 2013).

- Onat, Hasan. “Hz. Muhammed’i Doğru Anlamak”. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2017.
- Onat, Hasan. “İnsan İnanan ve Hayatın Anlamını Arayan Bir Varlıktır”. *Akşam Gazetesi* (10 Ağustos 2011).
- Onat, Hasan. “İnsanın Anlam Arayışı ve Din”, *Akşam Gazetesi* (28 Ağustos 2009).
- Onat, Hasan. “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”. *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*. haz. Ali İsmail Güngör. Ankara, 2008.
- Onat, Hasan. “İran İslâm Devrimi ve Şiilik”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013), 223-256.
- Onat, Hasan. “İslâm Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi”. *Kur’an ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Onat, Hasan. “İslâm’ı Anlamada Yöntem Sorunları”. *Gelenek ve Modernite Arasında İslâm Yorumları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Onat, Hasan. “İslam’da Eleştirel Düşünce ve Güvenilir Bilgi Meselesi”. *Mavera Vakfı*, (2019). Erişim 09 Nisan 2021.
<https://www.youtube.com/watch?v=BaJx9AFhif4>
- Onat, Hasan. “Kendini Bilmek Emek İster”. *Akşam Gazetesi* (5 Ağustos 2011).
- Onat, Hasan. “Yaratıcı Sevgi”. *Akşam Gazetesi* (25 Ağustos 2010).
- Onat, Hasan. “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”. *Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), 18-34.
- Onat, Hasan. “Kur’an’ın İnşa Etmek İstedığı İnsan”. *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 87-90.
- Onat, Hasan. “Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe”. *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 19-30.
- Onat, Hasan. “Küreselleşme ve İslâm’ı Yeniden Düşünmek”. *Dinî Araştırmalar* 6/17 (2003), 29-46.

- Onat, Hasan. "Mezhep Sorununu Doğru anlamak". *İslâm'ın Hakkı ve Mezhep Sorunu*. ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016, 97-100.
- Onat, Hasan. "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü". *I. Kur'an Sempozyumu*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994, 415-439.
- Onat, Hasan. "Muhammed b. Tavî et-Tancî'nin Mezhepler Tarihçiliği". *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu*. haz. Sönmez Kutlu. Ankara, 2015, 281-314.
- Onat, Hasan. "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 3/3 (1989), 122-138.
- Onat, Hasan. "Yaratıcılık". *Hürriyet Gazetesi* (14 Temmuz 2014).
- Onat, Hasan. "Yükselen İslâmfobinin Akla Getirdikleri". *Akşam Gazetesi* (6 Ağustos 2011).
- Onat, Hasan. *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- Onat, Hasan. "İslâm'da Mezhep, Cemaat ve Tarikat Gerçeği", *Veriansın TV* (7 Kasım 2019). <https://www.youtube.com/watch?v=hJgSC6oTCow>
- Onat, Hasan. "Kerbela'dan Endülüs'e", *Milli Kanal* (16 Ağustos 2014). <https://www.youtube.com/watch?v=ldtL1FAqI9g>
- Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Popper, Karl R. *Hayat Problem Çözmektir*. çev. A. Nalbantoğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Hasan Onat'ın Türk Kültürüne Katkıları". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 70-73.
- Tofler, Alvin- Tofler, Heidi. *Yeni Bir Uygarlık Yaratmak*. çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996.
- Toynbee, Arnold. *Yaşamı Seçin*. çev. Umut Arık. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1992.
- Üçok, Nuran. "Nurten Onat Hanımefendi ile Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 103-109.

SUMMARY

Hasan Onat, being a thinker with clear thoughts and very low stability, was constantly developing some of his ideas as a result of his research. He also made evaluations based on versatility in his opinions about events, facts, and people. Therefore, I know that he does not make an absolute definition of himself, and I do not think that he has the thought of doing so. However, although we cannot define it fully, we will try to explain it as much as possible, taking into account the analogy of "the description of the elephant of the blind", which he likes to use all the time.

It should be noted that Hasan Onat, as a professor of the Department of History of Islamic Sects, represents the tradition he inherited from Yusuf Ziya Yörükan, Muhammad al-Tanci, and Ethem Ruhi Fığlalı, respectively. This tradition, especially his teacher Ethem Ruhi Fığlalı, had a great influence on his view of life, religion, science, and especially Islamic sects. Hasan Onat not only continued this tradition of which he was a member but also contributed greatly to the development of the History of Islamic Sects thanks to the students he trained. The very important works that he had his own students do have also been a part of his references in this field.

The people that Hasan Onat cites as examples of the issue of freedom that develops based on reason and the relationship of freedom with religion and sects are Abu Hanifa, who can express his thoughts easily despite public pressures, and other Hanafıs and Maturidis who are his followers.

One of the subjects that Hasan Onat focused on the most was the philosophy of history. We see that he has also made quotations from John Tosh's book, *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*, on this subject, which he has been focusing on a lot lately. In terms of the relationship of Muslims with history and emphasizing the mythological elements that exist in the history of Islam, he especially benefited from Muhammad Arkoun and referred to him from time to time. Again, we see that Cabiri attaches great importance to his ideas. Apart from the books of these

authors, he read a lot and discussed the issue in depth in his lectures.

The opinions of Toynbee, who stated that today's civilization, which leaves morality on the sidelines, has turned into a civilization that builds evil, and Brzezinski, who thinks that the abundant humanity should make a new beginning to fill the philosophical and spiritual gap, and Tofler, who argues that this situation brings humanity to the stage of creating a new civilization, were also adopted by Onat. Roger Garaudy is another important Muslim thinker whose views he sought in this regard. The fact that the values produced by the West by excluding God dragged humanity into disaster and Garaudy's arguments for this seem to have greatly influenced Onat.

Hasan Onat has been in an effort to create a new understanding of Islam that can appeal to the modern world and is human in its center. He believed that such a mentality that would appeal to today would be possible by both seeing the dilemmas of the modern world and benefiting from his experience. For this reason, he first tried to understand the Islamic tradition on the one hand, and on the other hand, tried to understand the accumulation in the West in the field of social sciences. With the enthusiasm of the poets he was influenced by in his youth and his never-giving-up structure, he was constantly running and was in a long-term search. However, he did not fall under the spell of poetry, and always kept reason and science above his feelings.

According to Hasan Onat, the new understanding of Islam that will appeal to future generations should be based on the mind and the Qur'an. This is an issue that can be realized by meeting every Muslim with the Qur'an again. In all his proposals regarding the solution of the problems he dealt with, he referred to the Qur'an as a condition. He thought that the solution to all issues, from global problems to conflicts in the Islamic world, would only be possible with a mind and Qur'an-centered understanding of religion.

We see that Hasan Onat always brings the issue to the subject of "belief" in his works on subjects such as "existential vacuum", "problems of the age" or "man's search for meaning". In this framework,

"the inability to establish the necessary connection between the meaning of life and faith" was the basis of the main problems, according to him. The fact that the individual attributes "divine power" to the objects that he fears or loves because of reasons arising from personal weaknesses was also seen by him as the reason for associating partners with Allah.

We see that Hasan Onat uses all the channels that can better analyze the history of Islamic thought in this multifaceted search. As a result, it started a new construction process by identifying the deficiencies. In this direction, he placed the mind and the Qur'an, which are the absolute infallible sources of Islam, on the foundation, and saw the tradition of Abu Hanifa and true mysticism as a very important model in practice. By making maximum use of contemporary knowledge theories, he tried to express that the new Islamic civilization to be formed would also be the solution to existing global problems. While doing this, he received the most important support from the sources of human and social psychology.

Many of the thinkers we have mentioned here as Hasan Onat's references and their ideas should be considered as a part of his project. I don't think he has priority among them. All the resources that can support him on this path and the ideas of thinkers, religion, history, philosophy, psychology, genetics, etc. without saying, brought it together with an analytical approach. He tried to place each of them in a suitable place as a part of the whole, following the understanding of "a new method in Islamic sciences" that he tried to develop. He did not hesitate to reflect these in his discourses.